

Наталія Мартиненко*

Kharkiv, Ukraine

Проблеми нормативного регулювання державної реєстрації геномної інформації людини

Проблеми нормативного регулювання державної реєстрації геномної інформації людини

Анотація: Метою статті є виявлення проблемних питань у нормативно-правовому регулюванні державної реєстрації геномної інформації людини та надання пропозицій, що сприятимуть їх вирішенню.

Методологічною основою дослідження стали різні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналізу, структурно-функціональний, синергетичний, нормативно-логічний, порівняльно-правовий, аналогії, екстраполяції та юридичної інтерпретації.

Основні висновки. Генетична інформація дозволяє з високою точністю здійснювати ідентифікацію особи людини і, відповідно, має велике практичне значення в питаннях запобігання, розслідування, розкриття злочинів та встановлення осіб, які їх вчинили, дозволяє покращити роботу з розшуку зниклих безвісти та ідентифікації невідомих трупів людей тощо.

Судові експертизи, що базуються на молекулярно-генетичних дослідженнях, проводяться судовими експертами науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, експертних підрозділів Служби безпеки України за спеціальністю 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження» та експертами Бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України за спеціальністю судово-медична експертиза.

Обґрунтовано необхідність опрацювання та прийняття порядків: проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації людини; проведення добровільної державної реєстрації геномної інформації людини; зберігання біологічного матеріалу, відібраного для проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації; зберігання біологічного матеріалу, відібраного у членів добровольчих формувань територіальних громад; знищення біологічного матеріалу, відібраного для проведення державної реєстрації геномної інформації.

Ключові слова: геномна інформація, ДНК, геномна ідентифікація людини, молекулярно-генетичні дослідження, судово-експертна діяльність

Issues of Normative Regulation of State Registration of Human Genomic Information

Abstract: The purpose of this article is to identify problematic issues in the normative regulation of state registration of human genomic information and to make proposals to facilitate their resolution.

The methodological basis of the study was various general scientific and special research methods: analysis, structural and functional, synergistic, regulatory and logical, comparative and legal, analogy, extrapolation, and legal interpretation.

* Наталія Мартиненко [Nataliia Martynenko] – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», Харків, Україна [National Scientific Center «Hon. Prof. M.S. Bokarius Forensic Science Institute, Kharkiv, Ukraine»]; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3234-0689>; e-mail: natalmartynenko@gmail.com.

Main conclusions. Genetic information makes it possible to identify a person with high accuracy and, accordingly, is of great practical importance in matters of prevention, investigation, detection of crimes, and identification of the persons who committed them, allows to improve the work of searching for missing persons and identification of unrecognizable human corpses, etc.

Forensic examinations based on molecular genetic studies are conducted by forensic experts of forensic research institutions of the Ministry of Justice of Ukraine, expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, expert units of the Security Service of Ukraine in specialty 9.5 "Molecular genetic research" and experts of the Bureau of Forensic Medical Examination of the Ministry of Health of Ukraine, specializing in forensic medical examination.

The author substantiates the need to develop and adopt the following procedures: mandatory state registration of human genomic information; voluntary state registration of human genomic information; storage of biological material selected for mandatory state registration of genomic information; destruction of biological material selected for state registration of genomic information.

Keywords: genomic information, DNA, human genomic identification, molecular genetic research, forensic expert activity

Постановка наукової проблеми. Дезоксирибонуклеїнова кислота (ДНК) була відкрита у 1869 р. швейцарським ученим Йоганном Фрідріхом Мішером (Johannes Friedrich Miescher). Упродовж багатьох років біологічна функція ДНК була не вивчена. Так, ще на початку ХХ століття, коли генетика вже почала формуватися як окрема наука, багато вчених були впевнені, що ДНК не має жодного стосунку до передавання спадкової генетичної інформації.

Минуло не одне десятиліття, перш перш ніж у 40-х роках було доведено, що саме ДНК є носієм генетичної інформації. У 1953 році англієць Френсіс Крік (Francis Crick) разом з американцем Джеймсом Вотсоном (James Watson) встановили, що структура ДНК є подвійною антипаралельною спіраллю, тим самим не тільки започаткувавши сучасну молекулярну біологію, а й здійснивши прорив у розвитку медицини, сільського господарства та криміналістики.

Можливість використання ДНК з метою ідентифікації людини вперше запропоновано на початку 80-х років ХХ ст. британським генетиком професором Лестерського університету Сполуче-

ного Королівства Великобританії Алеком Джефрісом (Alec Jeffreys), який виявив, що, незважаючи на те, що ДНК всіх людей більш ніж на 99% ідентична, в ній є ділянки, що відрізняються у різних людей. Аналіз цих ділянок дозволяє практично однозначно ідентифікувати людину за її біологічним матеріалом. 1984 року А. Джефріс розробив техніку «ДНК-дактилоскопії». Відкриття набуло величезного поширення. Уже в 90-х роках ХХ ст. стали створюватися перші генетичні бази даних.

Зараз ДНК-аналіз використовується не лише в криміналістиці, де цей метод став основним методом ідентифікації людини, а й для встановлення батьківства та інших видів спорідненості, навіть етнічного походження.

ДНК-інформація особи, на відміну від інших її ознак, що індивідуалізують, не охоплюється повністю поняттям персональних даних, а виходить за межі цього визначення. З молекулою ДНК, крім її індивідуальності, пов'язана й інша її основна властивість – спадковість як засіб передачі. Сучасні методи дослідження ДНК дозволяють отримувати не тільки ідентифікаційну генетичну інформацію про конкретного індивіда, а й низку значущих відомостей про ознаки його біологічних родичів, які можуть передаватися в спадок. Отже, молекула ДНК є не тільки носієм індивідуальної інформації про конкретну особу, але й здатна передавати спадкову інформацію про родичів цієї особи (Martynenko, 2023).

Наукові дослідження генетиків та широке застосування біотехнологій, заснованих на досягненнях геноміки, ставлять нові завдання перед теорією та практикою захисту прав людини як у міжнародному масштабі, так і безпосередньо перед правовою системою України (Kovalenko, Martynenko, 2022).

Актуальність зазначеної теми зумовлена тим, що судово-експертна діяльність за допомогою ДНК-аналізу допомагає виявити істотні ознаки злочину та створити цілісну доказову базу відносно спорідненості й ідентифікації невідомих трупів, походження біологічного сліду від конкретної особи, статевої приналежності біологічного матеріалу тощо.

Реалії часу зумовлюють необхідність упровадження та використання прогресивних техно-

логій, які понад три десятиліття існують у сфері геномної ідентифікації людини – молекулярно-генетичні дослідження ДНК та банк даних генетичних особливостей людини, які сприятимуть оперативному вирішенню суспільно значущих завдань (Lehka, 2022).

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України в межах збройного конфлікту, що триває вісім років, для нашої держави постали нові виклики у сфері міжнародного гуманітарного права. Розслідування воєнних злочинів потребує застосування спеціального порядку та умов, а не пристосування до загальної процедури розслідування. Як відомо, для розкриття злочину потрібне дослідження доказів. Можливість проведення судових експертиз у період воєнного стану та активних бойових дій є надзвичайно важливим напрямком доказування у національній правоохоронній, судовій системі та діяльності Міжнародного кримінального суду. Під час збройного конфлікту докази мають специфіку через складні обставини діянь, характер порушення, їхню жорстокість й масштабність. Перед Україною постала проблема розроблення відповідних процедур із розслідування злочинів; порядків проведення обов'язкової, добровільної реєстрації геномної інформації людини та зберігання відібраного біологічного матеріалу; новітніх методик проведення експертних досліджень у зазначеному напрямку тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато праць закордонних авторів присвячено молекулярно-генетичним дослідженням та питанням реєстрації й захисту геномних даних, серед них: С. Исида, М. Зубайр, В. Гупта розглядали різні методи молекулярної діагностики (Ishida et al., 2023); П. Бауер, Г. Вильдхардт, Д. Глезер, К. Мюллер-Райбле, Х. Больц, Х.Г. Кляйн, У. Финкх, У. Хер презентували рекомендації щодо молекулярно-генетичного діагностичного тестування з використанням високопродуктивних технологій, таких як секвенування наступного покоління (NGS) (Bauer et al., 2018); М. Палтиель, М. Тейлор, Е. Ньюсон проаналізували питання захисту геномних даних (Paltiel et al., 2023) тощо. Різними аспектами правової проблематики у сфері геноміки останнім часом в Україні займається значна кількість

учених. Так, О. Легка обґрунтувала необхідність прийняття Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», яким необхідно визначити правові засади оброблення і державної реєстрації геномної інформації людини в Україні (Lehka, 2022); Р. Степанюк, В. Іонова здійснили узагальнення наявних у вітчизняній слідчій та експертній практиці проблем, пов'язаних із залученням експерта-генетика на стадії досудового розслідування, а також розроблення рекомендацій із їх вирішення (Stepaniuk, Ionova, 2020); Б. Гамалюк, І. Ходирева з'ясували окремі питання правового регулювання судової молекулярно-генетичної експертизи в сучасній доктрині процесуального права (Hamaliuk, Khodyrieva, 2022); К. Дубонос досліджено та обґрунтовано положення щодо використання баз біометричних даних підрозділів Експертної служби МВС України під час розслідування кримінальних правопорушень (Dubonos, 2021); В. Гусева проаналізувала зарубіжний досвід використання ДНК-обліків під час розслідування кримінальних правопорушень й обґрунтувала можливості та доцільність його застосування в Україні (Husieva, 2021); О. Канава висвітлив проблемні питання при проведенні молекулярно-генетичної експертизи з метою ідентифікації безвісти зниклих осіб (Kanava, 2019); Р. Степанчук, М. Щербаковський, В. Кікінчук, С. Лапта, В. Гусева дійшли висновку, що на шляху використання молекулярно-генетичної експертизи в кримінальному судочинстві існує чимало непростих перешкод, але незважаючи на їх наявність, унікальні можливості методу ДНК-аналізу дозволили йому зайняти важливе місце в арсеналі судово-експертної практики України та в інших розвинених країнах світу (Stepaniuk et al., 2019). Разом з тим, незважаючи на суттєвий внесок вчених, низка питань у контексті досліджуваної проблеми залишилася поза увагою.

Метою статті є виявлення проблемних питань у нормативно-правовому регулюванні державної реєстрації геномної інформації людини та надання пропозицій, що сприятимуть їх вирішенню.

Методологічною основою дослідження стали різні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналізу, структурно-функціональний,

синергетичний, нормативно-логічний, порівняльно-правовий, аналогії, екстраполяції та юридичної інтерпретації, що сприяли всебічному дослідженню нормативно-правових документів, що регламентують питання правового регулювання державної реєстрації геномної інформації людини в Україні.

Метод правового прогнозування надав можливість висувати необхідність опрацювання та прийняття порядків: проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації людини; проведення добровільної державної реєстрації геномної інформації людини; зберігання біологічного матеріалу, відібраного для проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації; знищення біологічного матеріалу, відібраного для проведення державної реєстрації геномної інформації.

Вклад основного матеріалу. Відповідно до наказу МВС України від 10.09.2009 № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» до криміналістичних обліків включається облік генетичних ознак людини. Автоматизований облік генетичних ознак людини функціонує на центральному та обласних рівнях. Облік складається з оперативно-пошукових колекцій, що ведуться у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України та науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах. Відповідно до Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України «оперативно-пошукові колекції формуються з ДНК-профілів:

- осіб, які підозрюються або звинувачуються в учиненні злочинів, узятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди;
- біологічних слідів, вилучених при огляді місця події, у тому числі за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів;
- невідомих трупів» (2009).

Наявна інформаційно-пошукова автоматизована система криміналістичного обліку генетичних ознак людини призначена для накопичування та зберігання отриманих у процесі дослідження

даних з метою порівняння їх з тими, що вже зберігаються в базі.

Центральний облік генетичних ознак людини (далі – ЦОГОЛ) формується з ДНК-профілів осіб, які підозрюються або звинувачуються у вчиненні злочинів, біологічних слідів, вилучених з місць скоєння злочинів, при проведенні оперативно-розшукових та слідчих заходів, а також ДНК-профілів невідомих трупів.

Перш ніж акцентувати увагу на наявних проблемах, необхідне розуміння того, що таке профіль ДНК. ДНК – це молекула, яка міститься в більшості клітин організму людини. Деякі ділянки цієї молекули (гени) несуть інформацію, яка є кодом для індивідуальних характеристик, таких, наприклад, як колір очей. Однак більша частина нашої генетичної структури – це «некодуєча ДНК», яка суттєво варіюється серед неспоріднених індивідів і як така є основою для індивідуалізації. Комбінація маркерів (локусів), що відповідає за місце розташування певного гена на генетичній чи цитологічній карті хромосоми, утворює профіль ДНК.

Профіль ДНК містить ділянки, у яких короткі послідовності основ повторюються багаторазово. Ці повтори зустрічаються в локусах по всьому геному. Оскільки точне число повторів у кожному конкретному локусі варіюється від людини до людини, експерти-криміналісти можуть використовувати ці локуси для ідентифікації індивідів.

Під час профілювання ДНК криміналісти копіюють ділянки ДНК і вимірюють довжину послідовностей, що повторюються, в декількох локусах. Довжина, а не точна послідовність повторів служить маркером для профілів ДНК. Незважаючи на те, що геном людини складається з безлічі локусів STR, для експертів криміналістів практичний інтерес представляє різноманітність видів локусів, які досліджуються за правилом «не більше одного локусу на одну хромосому». Вибір локусів, віддалених один від одного, підвищує ймовірність того, що кількість повторів в одному локусі успадковується незалежно від числа повторів в іншому локусі, тим самим збільшуючи рідкість будь-якого конкретного профілю ДНК. З розвитком науки кількість відомих локусів зростає, і чим більше локусів стає відомо, тим швидший та точніший ДНК-профіль.

Біологічні зразки невстановлених трупів відбираються фахівцями в установленому порядку та направляються у державні спеціалізовані установи, до компетенції яких належить проведення молекулярно-генетичних експертиз з метою встановлення їх ДНК-профілів та в подальшому поміщення їх до Центрального обліку генетичних ознак людини (далі – ЦОГОЛ).

У разі звернення до підрозділів Національної поліції близьких родичів осіб, зниклих без вісті або осіб, яким відомо про факт зникнення, органи слідства організують проведення заходів з метою вилучення особистих речей (непрасований натільний одяг), предметів користування (зубна щітка, станок для гоління, гребінець тощо), які можуть мати значення для розслідування та призначення експертиз, у тому числі для встановлення ДНК-профілю зниклої особи для поміщення до ЦОГОЛ.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їхні територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, та судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, а також інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом.

Крім того, Законом України «Про судову експертизу» передбачено, що до державних спеціалізованих установ належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України» (1994).

Відповідно до Положення Про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів «судові експерти науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України здійснюють судово-експертну діяльність за спеціальностями, визначеними в Переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей» (2015).

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 11.05.2022 № 1872/5 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності» вказаний перелік було доповнено експертною спеціальністю «молекулярно-генетичні дослідження» (2022).

Внесено й відповідні зміни до глави 25 розділу I «Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 (2022). До основних завдань біологічної експертизи додали:

- встановлення належності біоматеріалу (крові, слини, сперми, волосся, органів, тканин та окремих частин тіла) конкретній особі або виключення такої належності;
- ідентифікація особи;
- встановлення статеві належності біологічних слідів і об'єктів;
- встановлення спорідненості (родинних зв'язків);
- визначення ДНК-геному тварин та їх породний генотиповий склад» (2022).

Зазнав змін також орієнтовний перелік вирішуваних питань, до яких було включено такі:

- Чи можливо встановити генетичні ознаки наданого на дослідження матеріалу?
- Чи є надані на дослідження зразки біоматеріалу генетично дотичними одне одному? Чи збігаються генетичні ознаки?
- Чи можливе встановлення наявності генетичних ознак конкретної особи в змішаних слідах біологічного походження?
- Чи є наданий на дослідження матеріал з окремих частин трупа генетично спорідненим між собою під час проведення порівняльного аналізу генетичних ознак?
- Чи є генетично спорідненими жива людина і труп або його частини?
- До якого систематичного виду належить наданий на дослідження матеріал?
- Чи містяться біологічні сліди на наданому на дослідження об'єкті?
- Чи є спорідненість біологічних змивів з предмета та наданого на дослідження зразка біологічного матеріалу?

- Чи є наданий на дослідження біологічний матеріал спорідненим за генетичними ознаками на пупарії або личинці?
- Чи належить біологічний матеріал (кров, слина, сперма, волосся, органи, тканини та окремі частини тіла) конкретній особі? (Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy, 2022).

Наведений перелік не є вичерпним. Перед проведенням молекулярно-генетичної експертизи в межах предмета експертного дослідження можуть бути поставлені й інші питання.

Отже, судові експертизи, що базуються на молекулярно-генетичних дослідженнях, проводяться судовими експертами науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, експертної служби Міністерства внутрішніх справ України (Nakaz MVS Ukrainy, 2020), експертних підрозділів Служби безпеки України (Nakaz Sluzhba bezpeky Ukrainy, 2014) за спеціальністю 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження» та експертами Бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України за спеціальністю судово-медична експертиза (Nakaz MOZ Ukrainy, 2018).

Об лютого 2023 року введено в дію важливий для сфери експертно-криміналістичної діяльності та правоохоронної системи Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» (далі – Закон) (2022). Закон спрямований на покращення роботи з розшуку зниклих безвісти та ідентифікації невпізнаних трупів людей, удосконалення роботи правоохоронних органів із розслідування злочинів та встановлення осіб, що їх вчинили. Цей Закон визначає правові засади обробки геномної інформації людини з метою її державної реєстрації в Україні. Дія цього Закону поширюється на відносини у сфері відбору та дослідження біологічного матеріалу, обробки геномної інформації людини, ведення Електронного реєстру геномної інформації людини, що здійснюється з метою державної реєстрації геномної інформації людини в Україні (Zakon Ukrainy, 2022).

У Законі визначено, що державна реєстрація геномної інформації проводиться з метою: ідентифікації осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; розшуку осіб, зниклих безвісти; ідентифікації невпізнаних трупів людей, їхніх останків та частин тіла людини; ідентифікації осіб, які не

здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе. Державна реєстрація геномної інформації полягає у внесенні до Електронного реєстру відомостей про генетичні ознаки людини та визначених цим Законом знеособлених персональних даних про особу (Zakon Ukrainy, 2022).

Відповідно до статті 4 Закону держателем Електронного реєстру є Міністерство внутрішніх справ України. Електронний реєстр є функціональною підсистемою єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України. Адміністратором Електронного реєстру є уповноважена Міністерством внутрішніх справ України юридична особа, що належить до сфери його управління або перебуває у його підпорядкуванні. Відомості, що містяться в Електронному реєстрі, є інформацією з обмеженим доступом та не підлягають оприлюдненню (Zakon Ukrainy, 2022).

Слід зазначити про постанову Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 року № 1024 «Про затвердження Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку пріоритетних електронних інформаційних ресурсів її суб'єктів» (2018) (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2023 року № 866 (2023)), що визначає структуру, загальні засади функціонування єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ (далі – єдина інформаційна система МВС), регулює порядок її формування та використання. Єдина інформаційна система МВС призначена для автоматизації та технологічного забезпечення обміну даними між її суб'єктами, зокрема в інтересах національної безпеки, захисту прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; мігра-

ції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

З метою врегулювання механізму відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту та його зберігання для проведення державної реєстрації геномної інформації Міністерством внутрішніх справ України 19 квітня 2023 року було затверджено «Порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту та його зберігання» (2023). Постановою Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 508 було затверджено «Порядок відбору, направлення на молекулярно-генетичну експертизу (дослідження) біологічного матеріалу військовополонених для встановлення геномної інформації та його зберігання» (2023). Наказом Управління державної охорони України від 5 червня 2023 року № 419 було затверджено «Порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців Управління державної охорони України та його зберігання» (2023), що визначив процедуру відбору, зберігання та обліку біологічного матеріалу у військовослужбовців Управління державної охорони України для проведення державної реєстрації геномної інформації людини (2023).

З метою врегулювання механізму відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців Служби безпеки України та його зберігання для проведення державної реєстрації геномної інформації людини, Наказом Центрального управління Служби безпеки України від 7 червня 2023 року № 212 було затверджено «Порядок відбору, зберігання та обліку біологічного матеріалу військовослужбовців Служби безпеки України» (2023). Постановою Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 року № 620 затверджено «Порядок відбору біологічного матеріалу у членів добровільних формувань територіальних громад та його зберігання» (2023).

Механізм та строки відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України, а також місце його зберігання

для проведення державної реєстрації геномної інформації людини визначив «Порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України та його зберігання», затверджений наказом Служби зовнішньої розвідки України 26 червня 2023 року № 1485-ВС (2023).

Законом (2022) передбачено проведення обов'язкової та добровільної державної реєстрації геномної інформації.

Обов'язковій державній реєстрації підлягає геномна інформація:

- 1) осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні умисних тяжких чи особливо тяжких злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, або стосовно яких обвинувальний акт у кримінальних провадженнях зазначеної категорії злочинів передано до суду;
- 2) осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння або злочини проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, та до яких за рішенням суду застосовано примусові заходи медичного характеру;
- 3) осіб, засуджених за вчинення умисних злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;
- 4) установлена з біологічного матеріалу, отриманого під час проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до Криміналь-

ного процесуального кодексу України, та неідентифікована;

5) невідомих трупів людей, їхніх останків та частин тіла людини, відомості про виявлення яких внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань або відображено у постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України (2012);

6) встановлена з раніше відібраних біологічних зразків осіб, зниклих безвісти, або біологічного матеріалу з особистих речей осіб, зниклих безвісти, відомості щодо яких внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань або відображено у постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України (2012);

7) осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомляти інформацію про себе (Zakon Ukrainy, 2022).

На сьогодні відсутній порядок, що визначав би механізм, процедуру, строки відбору біологічного матеріалу в разі проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації людини.

Право на добровільну державну реєстрацію геномної інформації мають громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Добровільна державна реєстрація геномної інформації проводиться на підставі письмової заяви особи про відбір у неї біологічного матеріалу, проведення молекулярно-генетичної експертизи (дослідження) та внесення геномної інформації до Електронного реєстру, що вважається згодою цієї особи на обробку її персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» (2010).

Добровільна державна реєстрація геномної інформації неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними або цивільна дієздатність яких обмежена судом, проводиться на підставі письмової заяви їхніх представників, отримання біологічного матеріалу також здійснюється в присутності їхніх законних представників.

Обов'язкова державна реєстрація геномної інформації проводиться за рахунок коштів дер-

жавного бюджету. Добровільна державна реєстрація геномної інформації проводиться на платній основі, крім реєстрації геномної інформації близьких родичів осіб, зниклих безвісти (біологічні батько, мати, у разі їх відсутності – діти, а у разі відсутності дітей – брати, сестри або інші родичі по материнській чи батьківській лінії).

Слід зазначити, що на сьогодні відсутній порядок проведення добровільної державної реєстрації геномної інформації людини і розмір плати за надання послуг з добровільної державної реєстрації геномної інформації людини.

На сьогодні постала необхідність опрацювання та затвердження порядку, що визначав би процедуру зберігання відібраного біологічного матеріалу для проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації. Необхідно визначити умови зберігання відібраного біологічного матеріалу, а також строк зберігання, облік, охорону, доступ тощо.

Відповідно слід опрацювати та затвердити порядок знищення біологічного матеріалу, відібраного для проведення державної реєстрації геномної інформації, адже строк зберігання відібраного біологічного матеріалу не повинен перевищувати строків і відповідати умовам, що встановлені (рекомендовані) виробником засобів (систем) для відбору біологічних зразків тощо.

Правове регулювання суспільних відносин у сфері геномних досліджень суттєво запізнюється. З метою запобігання ризикам порушення прав людини та забезпечення ефективного розвитку геномних досліджень слід розробити комплексну систему заходів, що включатиме окремі регулятивні інструменти щодо правового захисту учасників генетичних досліджень (Kovalenko, Martynenko, 2022).

Висновки з цього дослідження. Підсумовуючи зазначимо, що генетична інформація дозволяє з високою точністю здійснювати ідентифікацію особи людини і, відповідно, має велике практичне значення в питаннях запобігання, розслідування, розкриття злочинів та встановлення осіб, які їх вчинили, дозволяє покращити роботу з розшуку зниклих безвісти та ідентифікації невідомих трупів людей тощо. Судові експертизи, що базуються на молекулярно-генетичних дослідженнях,

проводяться судовими експертами науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, експертних підрозділів Служби безпеки України за спеціальністю 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження» та експертами Бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України за спеціальністю судово-медична експертиза.

Електронний реєстр геномної інформації людини дозволить розширити можливості міжнародного співробітництва щодо обміну геномною інформацією з міжнародними організаціями та іншими країнами. Україна сьогодні ефективно адмініструє дані в державних реєстрах та оперативно реагує на будь-які замаху незаконного заволодіння інформацією, проте, слід зазначити, що питання забезпечення збереження інформації та запобігання витоку відомостей із державних реєстрів наразі залишається доволі актуальним.

На сьогодні постало питання опрацювання та прийняття порядків:

- про проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації людини;
- про проведення добровільної державної реєстрації геномної інформації людини;
- про зберігання біологічного матеріалу, відібраного для проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації;
- про знищення біологічного матеріалу, відібраного для проведення державної реєстрації геномної інформації.

Література:

- Bauer, P., Wildhardt, G., Gläser, D., Müller-Reible, C., Bolz, H.J., Klein, H., Finckh, U., Hehr, U. (2018). German Guidelines for Molecular Genetic Diagnostic Testing Using High-throughput Technology, Such As Next-Generation Sequencing. *OBM Genetics*, 2(2).
- Dubonos, K.V. (2021). *Vykorystannia baz biometrychnykh danykh pidrozdiliv Ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen (dysertatsiya na zdobuttia naukovoho stupenya doktora filosofiyi z prava)*. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. [Дубонос, К.В. (2021). *Використання баз біометричних даних підрозділів Експертної служби МВС України під час розслідування кримінальних правопорушень (дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з права)*. Київ: Національна академія внутрішніх справ].
- Ishida, C., Zubair, M., Gupta, V. (2023). Molecular Genetics Testing. Apr 7. In: *StatPearls*. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing, Jan.
- Hamaliuk, B.M., Khodyrieva, I.T. (2022). Okremi pytannia pravovoho rehuliuвання sudovoi molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy ta obliku henetychnykh oznak liudyny. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of E. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, 2(98), pp. 190–201. [Гамалюк, Б.М., Ходирева, І.Т. (2022). Окремі питання правового регулювання судової молекулярно-генетичної експертизи та обліку генетичних ознак людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, 2(98), с. 190–201].
- Husieva, V.O. (2021). Perspektyvy vprovadzhennia zarubizhnogo dosvidu vykorystannia DNK-oblikiv u praktyku Ukrainy. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(119), pp. 121–131. [Гусєва, В.О. (2021). Перспективи впровадження зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків у практику України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2(119), с. 121–131].
- Kanava, O.Yu. (2019). Problemni pytannia provedennia molekuliarno-henetychnykh doslidzhen pry identyfikatsii bezvisty znyklykh osib. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, pp. 298–300. [Канава, О.Ю. (2019). Проблемні питання проведення молекулярно-генетичних досліджень при ідентифікації безвісти зниклих осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*, 5, с. 298–300].
- Kovalenko, M.M., Martynenko, N.V. (2022). Osnovni pryntsyipy pravovoho rehuliuвання u sferi obrobky henomnoi informatsii liudyny v konteksti implementatsii mizhnarodno-pravovykh norm do natsionalnogo zakonodavstva. *Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia – Theory and practice of public administration*. Vyp. 2(75), pp. 22–38. [Коваленко, М.М., Мартиненко, Н.В. (2022). Основні принципи правового регулювання у сфері обробки геномної інформації людини в контексті імплементації міжнародно-правових норм до національного законодавства. *Теорія та практика державного управління*. Вип. 2(75), с. 22–38].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012). *Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynyy portal*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [Кримінальний процесуальний кодекс України. (2012). За-

- кон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України : офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>].
- Lehka, O.V. (2022). Pravova rehlementatsiia reiestratsii henomnoi informatsii liudyny: mizhnarodnyi ta vitchyzniani dosvid. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 2(72), pp. 72–76. [Легка, О.В. (2022). Правова регламентація реєстрації геномної інформації людини: міжнародний та вітчизняний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2(72), с. 72–76].
- Marszałek-Kawa, J., Plecka, D., Daško, N. (2021). *The Dictionary of Public Institutions*. Odessa: Publishing House “Helvetica”.
- Martynenko, N. (2023). Legal issues and risks associated with implementation of electronic register of human genomic information in Ukraine. *Vector European*, 1, r. 123–127.
- Paltiel, M., Taylor, M. (2023). Ainsley Newson, Protection of genomic data and the Australian Privacy Act: when are genomic data ‘personal information’? *International Data Privacy Law*, ipad002.
- Poriadok provedennia atestatsii pratsivnykiv ustanov, v yakykh provodiatsia sudovo-medychni ekspertyzy, dlia prysvoiennia (pidtverdzhenia) kvalifikatsii sudovoho eksperta (2018). Nakaz MOZ Ukrainy vid 20.07.2018 № 1361. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynny portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-18#n2>. [Порядок проведення атестації працівників установ, в яких проводяться судово-медичні експертизи, для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта. (2018). Наказ МОЗ України від 20.07.2018 № 1361. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-18#n2>].
- Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii funktsionuvannia kryminalistychnykh oblikiv ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy. (2009). Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 10.09.2009 № 390: Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynny portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>. [Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України. (2009). Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.09.2009 № 390. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>].
- Pro sudovu ekspertyzu (1994). Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynny portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [Про судову експертизу (1994). Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>].
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Tsentralnu ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu pry Ministerstvi yustytzii Ukrainy ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv. (2015). Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 03.03.2015 № 301/5. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynny portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text>. [Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів (2015). Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text>].
- Pro vnesennia zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv z pytan sudovo-ekspertnoi diialnosti. (2022). Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 11.05.2022 № 1872/5. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynny portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0510-22?find=1&text=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87#Text>. [Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності. (2022). Наказ Міністерства юстиції України від 11.05.2022 № 1872/5. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0510-22?find=1&text=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87#Text>].
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu MVS ta poriadok provedennia atestatsii sudovykh ekspertiv Ekspertnoi sluzhby MVS. (2020). Nakaz MVS Ukrainy vid 21.09.2020 № 675. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynny portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text>. [Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС. (2020). Наказ МВС України від 21.09.2020 № 675. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text>].
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu Sluzhby bezpeky Ukrainy ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv. (2014). Nakaz Sluzhba bezpeky Ukrainy vid 24.12.2014 № 855. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynny portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15#n12>. [Про затвердження Положення про експертно-кваліфіка-

- ційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів (2014). Наказ Служби безпеки України від 24.12.2014 № 855. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15#n12>].
- Pro derzhavnu reiestratsiiu henomnoi informatsii liudyny. (2022). Zakon Ukrainy vid 09.07.2022 № 2391-IX. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynyy portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text>. [Про державну реєстрацію геномної інформації людини. (2022). Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text>].
- Pro zatverdzhennia Poriadku vidboru biolohichnoho materialu u viiskovoslužbovtiv, politseiskykh, osib riadovoho ta nachalnytskoho skladu sluzhby tsyvilnoho zakhystu ta yoho zberihannia. (2023). Nakaz MVS Ukrainy vid 19.04.2023 № 323. Verkhovna Rada Ukrainy : ofitsiynyy portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0799-23#Text>. [Про затвердження Порядку відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту та його зберігання. (2023). Наказ МВС України від 19.04.2023 № 323. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0799-23#Text>].
- Pro zatverdzhennia Poriadku vidboru, napravlennia na molekuliarno-henetychnu ekspertyzu (doslidzhennia) biolohichnoho materialu viiskovopolonenykh dlia vstanovlennia henomnoi informatsii ta yoho zberihannia. (2023). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.05.2023 № 508. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynyy portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/508-2023-%D0%BF#Text>. [Про затвердження Порядку відбору, направлення на молекулярно-генетичну експертизу (дослідження) біологічного матеріалу військовополонених для встановлення геномної інформації та його зберігання. (2023). Постанова Кабінету Міністрів України від 19.05.2023 № 508. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/508-2023-%D0%BF#Text>].
- Pro zakhyst personalnykh danykh. (2010). Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynyy portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. [Про захист персональних даних. (2010). Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>].
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro yedynu informatsiinu systemu Ministerstva vnutrishnikh sprav ta pereliku priorytetnykh elektronnykh informatsiinykh resursiv yii subiektiv. (2018). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.11.2018 № 1024. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynyy portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF#n124>. [Про затвердження Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку пріоритетних електронних інформаційних ресурсів її суб'єктів. (2018). Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2018 № 1024. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF#n124>].
- Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 lystopada 2018 r. № 1024. (2023). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.08.2023 № 866. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynyy portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2023-%D0%BF#n2>. [Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 1024. (2023). Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2023 № 866. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2023-%D0%BF#n2>].
- Pro zatverdzhennia Poriadku vidboru biolohichnoho materialu u viiskovoslužbovtiv Sluzhby zovnishnoi rozvidky Ukrainy ta yoho zberihannia. (2023). Nakaz Sluzhby zovnishnoi rozvidky vid 26.06.2023 № 1485-VS. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynyy portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1158-23#Text>. [Про затвердження Порядку відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України та його зберігання. (2023). Наказ Служби зовнішньої розвідки від 26.06.2023 № 1485-ВС. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1158-23#Text>].
- Pro zatverdzhennia Poriadku vidboru biolohichnoho materialu u chleniv dobrovolchykh formuvan terytorialnykh hromad ta yoho zberihannia. (2023). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.06.2023 № 620. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynyy portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620-2023-%D0%BF#Text>. [Про затвердження Порядку відбору біологічного матеріалу у членів добровольчих формувань територіальних громад та його зберігання. (2023). Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 № 620. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620-2023-%D0%BF#Text>].

- Pro zatverdzhennia Poriadku vidboru, zberihannia ta obliku biolohichnoho materialu viiskovosluzhbovtiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. (2023). Nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 07.06.2023 № 212. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsynnyu portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1033-23#Text>. [Про затвердження Порядку відбору, зберігання та обліку біологічного матеріалу військовослужбовців Служби безпеки України. (2023). Наказ Служби безпеки України від 07.06.2023 № 212. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1033-23#Text>].
- Pro zatverdzhennia Poriadku vidboru biolohichnoho materialu u viiskovosluzhbovtiv Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy ta yoho zberihannia. (2023). Upravlinnia derzhavnoi okhorony vid 05.06.2023 № 419. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsynnyu portal. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1027-23#Text>. [Про затвердження Порядку відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців Управління державної охорони України та його зберігання. (2023). Управління державної охорони від 05.06.2023 № 419. Верховна Рада України: офіційний портал. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1027-23#Text>].
- Stepaniuk, R., Ionova, V. (2020). Pryznachennia sudovoi molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy na stadii dosudovoho rozsliduvannia: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of E. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, 3(91), pp. 307–319. [Степанюк, Р., Іонова, В. (2020). Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 3(91), с. 307–319].
- Stepaniuk, R.L., Shcherbakovskyi, M.H., Kykynchuk, V.V. y dr. (2019). Problemy prymenenyia sudebnoi molekuliarno-henetycheskoi ekspertyzy v uholovnom proyzvodstve Ukrainy. *Georgian medical news – Medytsynske novosti Hruzyu. Tbylisy – New York*. № 5 (290), pp. 157–163. [Степанюк, Р.Л., Щербаковський, М.Г., Кикинчук, В.В. и др. (2019). Проблемы применения судебной молекулярно-генетической экспертизы в уголовном производстве Украины *Georgian medical news = Медицинские новости Грузии. Тбилиси – New York*, № 5 (290), с. 157–163].